

JOSEP IBORRA

UNA LITERATURA POSSIBLE 2

LA TRINXERA LITERÀRIA

CONFLUÈNCIES

ESTUDIS SOBRE HISTÒRIA LITERÀRIA

Josep Iborra — Foto: Jesús Císcar, 2007

JOSEP IBORRA

UNA LITERATURA
POSSIBLE

Volum 2

LA TRINXERA LITERÀRIA

ITINERARIS DE LA LITERATURA CATALANA
AL PAÍS VALENCIÀ CONTEMPORANI

CONFLUÈNCIES

UNA MIRADA SOBRE LITERATURA CATALANA
AL PAÍS VALENCIÀ EN EL SEGLE XX

ESTUDIS SOBRE HISTÒRIA
LITERÀRIA

institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2021

Sèrie «Obra Literària de Josep Iborra», 2

Edició composta amb les tipografies Bodoni i Times New Roman, impresa sobre paper Prinset Ivory de 90 g/m² per a l'interior, i Conqueror comú, verjurat, de 300 g/m² per a la coberta

© 2021, de la foto: Jesús Císcar, 2007

© 2021, Hereus de Josep Iborra Martínez

© 2021, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 – 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
contacte@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-891-1 (segon volum)
ISBN: 978-84-7822-858-4 (obra completa)
Dipòsit legal: V. 585-2021

Maquetació: Institució Alfons el Magnànim

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

ÍNDEX

LA TRINXERA LITERÀRIA

<i>Introducció</i>	745
<i>Història literària i consciència nacional</i>	749
<i>La novel·la al País Valencià</i>	760
L'oportunitat romàntica	761
L'oportunitat del realisme	767
Les repugnàncies de la renaixença	770
El cas de Blasco Ibáñez	7768
La província oberta	784
Una nova etapa	793
<i>Nostra Novel·la</i>	798
<i>La generació dels 70: una nova narrativa al País Valencià</i>	806
<i>La novel·la valenciana contemporània</i>	823
<i>Taula de Lletres Valencianes</i>	834
1. El lloc de Taula en el panorama cultural valencià	834
2. Aventura i compromís	837
3. La unitat de la llengua i la consciència nacional	841
4. La normalització de la llengua literària	846
<i>La poesia política valenciana (1930-1939)</i>	848
<i>Literatura i postguerra al País Valencià</i>	858
<i>La nova poesia catalana del País Valencià (1974-1977)</i>	875
<i>Llengües i cultura al País Valencià (1939-1986)</i>	905
Els nous marcs	905
La trinxera de la cultura	907
Nou estatut del valencià	920
L'organització de la cultura	927
Aspectes problemàtics: les paradoxes d'una cultura	933
<i>Assaig i cultura moderna als Països Catalans</i>	944
<i>Procedència dels textos</i>	963

CONFLUÈNCIES

<i>Nota preliminar</i>	967
I	969
<i>La pau dels poblets, una novel·la valenciana oblidada</i>	971
<i>Narrativa i modernisme: Eduard López-Chávarri</i>	1006

<i>Un llaurador lletraferit</i>	1023
<i>El retorn de Martínez Ferrando</i>	1025
<i>Enric Valor: novel·la i societat</i>	1027
<i>Coordenades de l'obra d'Enric Valor</i>	1032
<i>El paper d'Enric Valor en la literatura contemporània</i>	1042
<i>Les actualitats d'Enric Valor</i>	1049
<i>Insòlita</i>	1053
<i>La novel·la d'un notable</i>	1054
<i>1976: Matèria de Bretanya</i>	1055
<i>Josep Palàcios</i>	1062
<i>Joan Francesc Mira: una novel·la generacional</i>	1064
<i>Els treballs perduts de Joan Francesc Mira</i>	1069
<i>Moralitats contemporànies</i>	1071
<i>La «història» com a pretext</i>	1073
<i>Les veus del passat</i>	1076
<i>Salvador Miralles: una ruptura generacional</i>	1079
<i>Josep Lozano: «matèria de Germania»</i>	1084
<i>La novel·la dels Octubre</i>	1086
<i>Una història de pobres i rics</i>	1087
<i>Un viatge sentimental</i>	1089
<i>L'eufòria del llenguatge</i>	1090
<i>Arabescos</i>	1092
<i>D'esquena al lector</i>	1093
<i>Històries amorals</i>	1098
<i>Crònica en gris</i>	1099
<i>Contra la realitat</i>	1100
<i>Davant la realitat</i>	1102
<i>Una història amb sensibilitat de poeta</i>	1103
<i>Una mostra del conte valencià</i>	1105
<i>Un corrent de fons</i>	1107
<i>Històries de morts i vius</i>	1110
<i>La dificultat de ser sant</i>	1111
<i>Instantànies</i>	1113
<i>Calidoscopi general</i>	1115
<i>Un punt de mira generacional</i>	1117
<i>Circumvolucions</i>	1118

II 1121

<i>Hi ha un temps per al dolor</i>	1123
<i>Joan Valls, una veu de l'exili</i>	1123
<i>L'aventura poètica de Joan Valls</i>	1137
<i>Joan Valls: anys i paranyes</i>	1149
<i>Jaume Bru, retrobat</i>	1155
<i>Vicent Andrés Estellés: un poeta, un poble</i>	1156

- Dictàmens de la fosca* 1162
Vicent A. Estellés: poesia de la catàstrofe i catàstrofe de la poesia 1172
L'amarga ficció 1190
Versos de vida i esperança 1191
El teatre de Vicent A. Estellés 1193
Una autobiografia poètica 1194
La poesia d'Emili Rodríguez-Bernabeu 1196
Eco i Narcís 1200
Un punt d'inflexió en la poesia de Jaume Pérez Montaner 1202
Poeta i ciutadà 1204
La flor de l'hibiscus 1207
Entre la poesia i la crítica 1209
Carn fresca, una antologia d'Amadeu Fabregat 1211
Josep Piera: una poètica de l'instant 1214
El somriure del poeta 1217
Límits enllà 1219
Un itinerari poètic 1221
Vicent Salvador; el desfici d'una experiència extrema 1222
Maquillatges / tatuatges 1226
La llum i l'ombra 1227
- III 1229
L'obra de Manuel Sanchis Guarnier 1231
Sanchis Guarnier: de la lingüística a la cultura popular 1239
Ricard Blasco, investigador literari 1244
Una enquesta valenciana pendent 1248
L'admirable Mira 1250
Quan dir és fer 1252
L'imperi de la metàfora 1253
- IV 1257
La maurofília en la literatura valenciana actual 1259
La «intrahistòria» morisca 1281
Jocs i comparses 1290
L'hora literària 1292
Les dues cares de la literatura catalana 1296
Nota bibliogràfica 1306

ESTUDIS SOBRE HISTÒRIA LITERÀRIA

- Esquema per a una història literària* 1317
 Introducció a la història social de la llengua com a marc de la història literària 1317
 Llengua oral i llengua escrita 1318
 Del dialecte a la llengua literària (segles XIII-XV) 1320

- De la llengua literària al dialecte: la decadència (xvi-xviii) 1329
- La reconstrucció de la llengua literària: la renaixença (1789-1883) 1329
 - 1. La normalització gramatical 1333
 - 2. La normalització cultural 1335

L'aportació valenciana a la literatura catalana 1339

El segle clàssic valencià: tres generacions literàries 1340

La generació de sant Vicent Ferrer 1341

La generació literària d'Ausiàs March 1345

La vida literària valenciana a finals del xv 1352

La generació de Roís de Corella 1356

La renaixença com a premissa 1361

Al voltant del costumisme: notes sobre unes lectures 1363

El llibre: promoció i defensa de la cultura catalana 1378

Procedència dels textos 1381

ÍNDEX DE NOMS GENERAL 1383

ÍNDEX GENERAL 1415

LA TRINXERA LITERÀRIA

Itineraris de la literatura catalana
al País Valencià contemporani

Introducció

Els dotze treballs inclosos en aquest volum es van publicar en diferents llocs —revistes o obres col·lectives— al llarg de les dècades dels setanta i els vuitanta. El més antic és del 1974 i el més modern del 1990 (tot i que va ser escrit per ser llegit dos anys abans). N'hi ha un d'inèdit —*Assaig i cultura moderna als Països Catalans*—, que és una conferència llegida a Benidorm el 1988. Els altres es publiquen ara revisats i dos d'ells integralment, perquè, per raons diferents, van aparèixer mutilats. És el cas de *La poesia política valenciana, 1930-1939*, en què la censura, encara el 1974, va considerar necessari treure'n algun fragment. L'altre és *Llengües i cultura al País Valencià (1939-1986)*, que va aparèixer en l'obra col·lectiva *La Comunitat Valenciana. 1936-1986* amb moltes i llargues supressions, supose que per raons d'espai.

Si ara m'he decidit a aplegar aquests papers en forma de llibre, és perquè Antoni Ferrando m'ha insistit i animat a fer-ho. Ara que, després de fer-li cas, els trobe reunits, els veig amb més bons ulls i vull creure que poden tenir alguna utilitat. És cert que en els últims anys s'han anat publicant, afortunadament, un grapat de treballs d'història literària. I això sense oblidar les tesis i tesines universitàries. A pesar de tot, crec que aquests treballs meus encara poden servir per al coneixement de la producció literària valenciana en català d'aquest segle, i per a l'anàlisi de la seua problemàtica.

Ara bé, el que sí que voldria subratllar és que aquests treballs no són massa acadèmics. I això ho dic pensant no solament en la seua «factura», amb poc aparat bibliogràfic o sense, sinó en les circumstàncies i motivacions que s'hi troben d'una manera bastant determinant. Són textos escrits dins el mateix corrent de la nostra peripècia cultural col·lectiva de les dècades dels setanta i dels vuitanta. Vaig redactar quasi tots aquests papers sobre la marxa, paral·lelament a l'aparició de les obres literàries —a més de les ressenyes, moltes, i algun pròleg que escrivia més de prop i sobre llibres en particular. En definitiva, aquests papers formen part, sense a penes distància, de la nostra història d'aquells anys. Hi havia pel mig el compromís cívic, la passió —més que la pura curiositat acadèmica— per veure què es fabricava entre nosaltres en el camp de la literatura, d'una nova literatura que agafà empena a principis dels setanta. Jo volia seguir i analitzar aquest procés perquè m'hi trobava implicat i complicat.

Hi volia detectar novetats, identificar característiques i tendències, constatar buits que s'omplien, o no, «animar», en la mesura de les meues forces, aquell moviment literari que tots volíem cada vegada més poderós, més sòlid, més valuós. Es tracta, doncs, de textos que *participaven*, que volien participar, d'aquella efervescència creadora que protagonitzaven els novel·listes, els poetes i els autors d'espectacles teatrals —encara que sobre aquest últim apartat no vaig escriure gairebé res. El lector constatarà el buit. Per unes raons o altres que ara seria llarg de contar, em vaig dedicar quasi exclusivament a la novel·la, a la poesia i a la problemàtica general de la nostra cultura —incloent-hi, ara sí, el teatre.

D'aquesta producció meua —excloent-ne les ressenyes—, n'hi ha una part —la inclosa en aquest volum— que tracta de moviments i problemes generals. (Una altra —relativa a escriptors en concret— apareixerà reunida en un altre volum, que publicarà l'IVEI)¹ La narrativa valenciana en català és l'objecte de quatre articles. El primer, *La novel·la al País Valencià* (1977) està centrat en la qüestió de la manca de novel·les —en castellà i en català—, un problema que Joan Fuster havia posat aleshores sobre la taula i que ens preocupava a tots. L'article és un repàs històric, començant pel dinou i acabant amb les primeres mostres de la jove narrativa, per constatar aquesta mancança. *Nostra Novel·la* (1985) torna al mateix tema a propòsit de la temptativa de reviscolament que representà aquella col·lecció. *La generació del 70: una nova narrativa al País Valencià* (1979) és un balanç de totes les mostres que havien donat ja els joves narradors valencians en la segona part dels setanta. *La novel·la valenciana contemporània* (1986) constitueix un nou balanç de la situació de la narrativa valenciana. Aquest text pot ser considerat, per tant, com una continuació de l'anterior, tenint en compte els anys que havien passat i els canvis que s'havien produït.

Un altre bloc, dedicat a la poesia, està constituït per dos articles: *La poesia política valenciana, 1930-1939* (1974) i un altre que, originalment, va aparèixer en dues parts (1977 i 1978) i tracta de *La nova poesia catalana al País Valencià (1974-1977)*. Com en el cas de la novel·la, la producció poètica fou molt abundant, si tenim en compte que em vaig limitar a un període de tres anys.

1 Josep IBORRA, *Confluències. Una mirada sobre la literatura valenciana actual*, València, 1995, Edicions Alfons el Magnànim.

Una línia historicoliterària o cultural valenciana es pot seguir a partir de la «Presentació» que vaig fer a la meua antologia de *Taula de Lletres Valencianes* (1982), ja que en certa mesura continua amb *Literatura i postguerra al País Valencià* (1990) i amb *Llengües i cultura al País Valencià (1939-1986)*, que té la particularitat de repassar no solament la producció literària, sinó també d'altres branques culturals, com l'art i la música. De més a més, inclou un repàs de l'activitat cultural en castellà. Crec, doncs, que es pot considerar com un panorama historiocultural integral entre 1939 i 1986.

El volum s'obri amb unes consideracions sobre la gènesi de la història de la literatura catalana (*Història literària i consciència nacional*, 1984) i es tanca amb un repàs, molt per damunt, de la producció assagística i monogràfica als Països Catalans, en el context de la crisi de l'assaig tradicional i del desenvolupament d'un nou tipus d'assaig que té les seues arrels en les ciències humanes i la cultura tecnològica i dels *mass media*.

Com que, generalment, cada un d'aquests treballs té un origen independent dels altres i calia, gairebé sempre, començar pel principi —per la mateixa situació de partida—, les repeticions són inevitables. Confie que el lector voldrà excusar-les.

No vull acabar aquesta nota preliminar sense manifestar el meu profund agraïment a Francesc Pérez Moragón que, a més dels suggeriments pertinents que m'ha donat per fer la tria, s'ha ocupat de l'ingrat i costós treball —impagable— de revisar els textos.

Història literària i consciència nacional

En les primeres ratlles de la seua *Literatura catalana*,² diu Jordi Rubió que, entre totes les literatures romàniques, la nostra és la que més ha tardat a ser estudiada en la seua pròpia personalitat i en la seua completa evolució històrica. I que Morel-Fatio, encara el 1893, afirmava que era molt difícil, o impossible, d'escriure'n una vertadera història. Havia de passar mig segle perquè poguéssim disposar de la primera gran síntesi, la ja citada de Rubió, que va escriure per a la *Historia general de las literaturas hispánicas*, però que arriba, només, fins a la renaixença. Va ser, doncs, diu Rubió, molt lentament, i per parts, que va madurar el concepte històric de la literatura catalana.

La meua intenció, ara, no és reconstruir aquesta peripècia de la nostra historiografia —encara per estudiar— sinó assenyalar —*grosso modo*— els punts més rellevants i significatius des del punt de mira del procés constituent, modern, de la nostra consciència nacional.

La particularitat, abans assenyalada, del retard que ha afectat l'estudi històric de la literatura catalana, ens remet, d'entrada, a un dèficit, a una limitació, important, de la renaixença. D'un moviment que volia restaurar les nostres lletres, calia esperar un interès, més sostingut i enèrgic, en la recerca de la seua història. Al capdavant, la renaixença va ser una manifestació de l'esperit romàntic i historicista de gran part del segle XIX.

Però, mentre la història institucional i civil va ser conreada bastant intensament als Països Catalans, l'exigència d'una història literària no va mobilitzar un treball similar i a l'altura del que es feia, aleshores, en els altres països europeus, preocupats per construir la història de les seues respectives literatures nacionals. Especialment en països com Alemanya i Itàlia, els seus historiadors treballaven moguts per l'afany de posar en marxa la unitat nacional dels seus pobles. La història de la literatura podia ajudar-los a prendre consciència de la seua pròpia i irreductible personalitat, i, en conseqüència, a afermar-la culturalment i políticament com un deure inexcusable. Per a aquests estudiosos, la filologia, com havia dit Humboldt, era l'*estudi científic de la nacionalitat*.

2 Jordi RUBIÓ, «Literatura catalana», dins *Historia general de las literaturas hispánicas*. I, Barcelona, 1949, Barna, p. 645.

Aquest programa no va tenir seguidors entre nosaltres; hipotecats culturalment —castellanitzats— i políticament, no es qüestionava, o ben poc, la unitat nacional espanyola, tal com havia quedat establerta històricament.

Així i tot, de la mateixa manera que es va conrear —en castellà— la història en el marc de cada un dels Països Catalans —cosa que posa en relleu la manca d'una consciència nacional integral— s'hi hauria pogut produir una dedicació més generalitzada i més decidida en el camp de la història de la literatura. Cert que les dificultats també eren majors. Al capdavant, darrere els historiadors romàntics hi havia, per començar, les cròniques —les medievals i les de la Decadència— i podien tirar mà dels arxius. En canvi, darrere els possibles estudiosos de la nostra literatura hi havia confusions, ignoràncies i dificultats. És cert que podien consultar els grans repertoris bibliogràfics del set-cents, a més del que escrigué, abans, Nicolás Antonio. No oblidem, però, que els seus autors —Rodríguez, Ximeno, Fuster— eren valencians, i s'hi havien limitat a lletres de la seua «província». El Principat, en canvi, com ho va assenyalar i censurar Jaume Villanueva a principis del XIX, no n'havia fabricat, encara, cap. Va ser Fèlix Torres i Amat qui, el 1836, publicà el seu *Diccionario crítico*. Pel que fa als escriptors de les Illes, la *Biblioteca*, de Joaquim Maria Bover, és del 1868.

Ara bé, aquests «Diccionaris» ressenyaven papers escrits en diferents llengües i sobre les matèries més diverses. A pesar de tot, podien tenir, durant la renaixença, i tenen encara avui, una gran utilitat. En aquell moment, si més no, haurien pogut servir de fil conductor per a l'exploració històrica d'una literatura mig submergida i oblidada, interceptada per l'espessa barrera de la Decadència. No es va fer així, i els assaigs d'història de la literatura catalana —llevat de la prematura iniciativa de Pers i Ramona (1850)— van ser escrits per historiadors forans.

Qui va estar a l'altura de les exigències d'una renaixença coherent, pel que fa, almenys, a la reconstrucció de la literatura catalana, fou Marià Aguiló. Encara va escriure un *Catálogo*, que prolongava la nostra tradició bibliogràfica. Però si comparàvem el pròleg d'Aguiló amb els que escrivien els bibliògrafs que el van precedir, constatarem que ha canviat, prou radicalment, el plantejament i l'actitud. Fins i tot respecte als últims de la sèrie —J. Pastor Fuster i Torres Amat, publicats trenta anys abans—, Aguiló tira al recte i proposa un «ca-

tàleg» d'obres escrites només en català, i sense fer cap distinció pel que fa al país d'origen dels seus autors. S'estalviava així els ridículs maldecaps dels nostres bibliògrafs sobre si podien o no incloure en els seus repertoris escriptors amb una partida de naixement regionalment dubtosa o desconeguda. I les precaucions, susceptibilitats i vindicacions que provocava aquest absurd criteri provincialment patriòtic. En aquest sentit, el cas de Torres Amat, ja a les portes de la renaixença, resulta penosament significatiu, per la importància «metodològica» —còmica— amb què tracta aquest punt. Aguiló, en canvi, ni tan sols se'l planteja. Adopta, d'entrada, un criteri filològic: la unitat de la llengua serà, així, el marc del seu inventari. Per això, Massot i Muntaner ha pogut dir, amb tota justícia, que Aguiló és «el primer bibliògraf modern a nivell de Països Catalans».³

Però també l'actitud amb què es mirà la nostra literatura és molt diferent de la que van adoptar els il·lustrats a l'hora de justificar el seu treball. Allò que mou Aguiló no és, simplement, la voluntat d'inventariar la producció d'uns escriptors «en obsequio del honor literario de mi patria», com deia, per exemple, Pastor Fuster, sinó la voluntat de recuperar i restaurar la història de la literatura catalana: «Este *Catálogo* —diu— es una parte de la vindicación de esta literatura».⁴

Al pròleg del *Catálogo* hi trobem un to dramàtic, sincerament desesperat, que l'allunya del tarannà tranquil i reposat d'un Ximeno o un Pastor Fuster, els quals només es queixaven de les dificultats i fatigues del seu treball personal. Ells volien fer una obra útil i patriòtica, però eren incapaçs de reaccionar davant la història d'una literatura que veien asèpticament, perquè era morta i esmicolada en les fitxes dels llibres de què podien tenir notícia. La visió d'Aguiló, en canvi, està centrada en una literatura, per a ell, encara «esencialmente inédita»,⁵ perquè la història l'ha desballestada i desbaratada. Aquesta literatura —diu, retòricament, amb el seu temps—, «como un buque nuevo asaltado de una inmensa tempestad, perdió sus árboles, su timón, et-

3 J. MASSOT I MUNTANER, «Marià Aguiló, col·lector de cançons populars», dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, 1980, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 287.

4 MARIÀ AGUILÓ, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, edició facsimil, Barcelona-Sueca, 1977, Curial, p. VIII.

5 *Ibid.*, p. XV.

cétera, y más tarde fue a estrellarse contra las rocas a playas inhospitatorias. Los restos están esparcidos y ocultos por los cuatro vientos».⁶

Una lamentació més, de les moltes que van escriure els renaixentistes? Crec, més aviat, que hi ha una imatge seua, una imatge, diríem, *catastròfica*, de la literatura catalana com un tot, en la nova realitat material d'un *corpus* de textos que ha esclatat a trossos, que s'han dispersat o perdut. Aguiló tenia una consciència tan aguda i tan viva de la catàstrofe, que se sentí impulsat a dur a terme un llarg pelegrinatge per les biblioteques dels Països Catalans —el Rosselló inclòs— i de Madrid o El Escorial. I encara l'hauria continuat, si hagués pogut, per les d'Europa, on es trobaven molts fragments d'aquell *corpus*, que ell volia examinar i reunir. En aquest viatge va descobrir el drama d'una literatura «que se agarró —diu— como un náufrago al invento de Gutenberg», i que, mig segle més tard, els seus incunables serviran «para cubiertas de los nuevos libros o para cartones». «Destrucción —afegeix— que de mil maneras se ha repetido hasta nuestros días, puesto que pocos años hace he visto retazos preciosos convertidos en *paper de vidre*».⁷ Aguiló, doncs, no és un simple continuador d'uns bibliògrafs que corregien i ampliaven els repertoris anteriors, sinó una mena d'arqueòleg de la nostra literatura, que es mou, esperitat, d'un lloc a un altre, i que viu la seua recerca com una aventura lligada al destí de la literatura catalana. De més a més, per a ell, la confecció del *Catálogo* era sols un mitjà per escriure la seua història:

Conocí que antes de historia era preciso buscar con afán las páginas del libro que el viento esparció —acarrear la piedra antes de soñar en el palacio—, inventariar lo que existe antes de hablar con necio entusiasmo de ponderadas riquezas.⁸

Era tot un programa que ell —quasi en solitari— havia sentit la necessitat de formular i accomplir. Tot referint-se a Catalunya, València, Mallorca i el Rosselló, diu que

cada uno de estos reinos se ha mostrado celoso de ilustrar sus anales y, sin embargo, no tenemos una historia de nuestra literatura. No tenemos siquiera las ilustraciones necesarias sobre los materiales para formarla,

6 *Ibid.*, p. XVIII.

7 *Ibid.*, p. XV.

8 *Ibid.*, p. XVIII.

ni un índice algo completo de la existencia de las obras que forman el tesoro de esta lengua.⁹

La *Biblioteca Catalana* d'Aguiló va ser el primer gran bloc de textos literaris que es va publicar en aquell temps de restauració. Iniciava, així, la tasca —els «materiales»— per reconstruir aquell «libro». Aguiló, però, no es limità a buscar els seus materials en les biblioteques. Els va buscar, també, en la tradició viva, oral, de la cultura popular. Al llarg de la seua vida, amb els seus viatges d'explorador, i amb la col·laboració anònima dels corresponents que va mobilitzar arreu dels Països Catalans, acumulà piles de carpetes amb mostres de la poesia del poble, de les seues rondalles, de la seua llengua...

I encara hi ha un punt important que fa d'Aguiló un autèntic representant del corrent històric i romàntic europeu: la seua concepció de la història literària, que no és, per a ell, un pur repertori d'autors i obres, sinó una part, la més substancial, de la història d'un poble. És, afirma,

casi la mitad de la historia general: es el espíritu, es la esencia de aquella sociedad. La una describe los hechos, la otra recuerda sus pensamientos más íntimos, sus creencias, su habla.¹⁰

Un pas més —polític— i tindriem ja una visió nacional de la nostra història, anàloga a la que un Gervinus, per exemple, havia expressat a Alemanya. Aguiló, més aviat, se situava —de cara a Madrid, si més no, on va ser premiat el seu *Catálogo*— dins el marc de la unitat nacional-espanyola—, i es defensa de «la aprensión respecto a la integridad de nuestra patria» davant el fet de la literatura catalana, amb l'argument pintoresc que aquesta literatura pot infondre tan poca «aprensión» com l'«existencia de los alcázares y mezquitas árabes al lado de nuestras catedrales y castillos góticos».¹¹

Aquesta, però, és una altra qüestió que ens remet al dèficit nacionalista de la renaixença. El que m'importa ara subratllar és que el plantejament i l'actitud d'Aguiló, en tant que expressió d'una autèntica i sentida consciència nacional de la literatura catalana, no va poder incidir a penes en el corrent renaixentista dels Països Catalans, per la senzilla raó que les seues obres no van aparèixer a la llum pública

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*, p. XVI.

11 *Ibid.*, p. XV.

quan pertocava. El *Catálogo*, datat el 1862, no es va publicar —i incomplet, tal com Aguiló l'havia presentat al concurs de Madrid, i després de moltes peripècies editorials frustrades— fins al 1923. Del cançoner, només en publicà alguns fulls solts i un recull —el *Romancer*— que Aguiló —posat en un compromís per Mañé i Flaquer— publicà tres anys abans de morir. La major part d'aquest fons, incloent-hi altres mostres més de la cultura popular, encara resta inèdit. I l'*Inventari de la llengua catalana*, l'hagué d'editar, més tard, l'Institut d'Estudis Catalans.

Tot plegat, una desgràcia que no sé si s'ha mesurat com cal. És molt possible que d'haver-se publicat tots aquests papers en el moment que la renaixença s'animava, el seu impuls hauria estat més ferm i més productiu, i, potser, hauria pogut contribuir a articular nacionalment les diferents «renaixences» regionals. Si més no, hauria corregit la perspectiva que donaven les històries generals, romàntiques i particularistes d'aleshores. I no parlem de la imatge històrica, confusa i desbaratada, de les nostres lletres, com veurem després. La veritat és que Aguiló, a part el seu tarannà perfeccionista o indolent, no podia tot sol carregar amb una tasca que hauria d'haver encetat tot un equip d'investigadors. Tampoc, sembla, no estava suficientment preparat per a enllestir-la i donar-li forma.

Milà i Fontanals era, és clar, l'home que hauria pogut impulsar, mobilitzant i dirigint tot aquest treball, el «programa» Aguiló. Però Milà no es decidia a entrar en el joc renaixentista —a la tribuna dels Jocs Florals mateixos. Aguiló acusà dolorosament aquesta actitud. En un esborrany seu, respira per la ferida:

A més —diu referint-se a Milà i a Piferrer— l'adoració que tant l'un com l'altre sentia per l'idioma nacional los feya sordejar d'una manera ara increhible per la llengua materna. La provençal mateixa (...) no 'ls bastà per recordar-se de la malastruga llengua nadiva, germana bessona de la que admiraven (...) per una obcecació que no és ací lloc d'explicar, seguien donant-la per morta.¹²

Tanmateix, sembla que hi hagué un moment en què Milà pensà en una iniciativa de gran empenta. El 1851 comunicava a Rubió i Ors el projecte «de una colosal empresa en la cual se han de arrimar todos

12 Citat per J. MASSOT i MUNTANER, «Marià Aguiló, col·lector de cançons populars», *op. cit.*, p. 310.

los lemosines hombros»: Quadrado treballaria sobre Ramon Llull i Ausiàs March; Rubió, Aguiló i Milà es repartirien la poesia; Bofarull s'ocuparia dels novel·listes...¹³

La «colossal empresa» quedà, però, en no res. Quadrado feia ois al català com a llengua de cultura; Rubió i Ors —*Lo Gayter* que havia propugnat la «independència literària»— escrivia, entre altres coses més, manuals de *Historia Universal*; Bofarull... bé, diguem-ne que es dedicava a incordiar. Milà va anar a la seua —tot donant, de tant en tant, un bon cop de timó a la renaixença. I la «seua» —a més dels seus estudis sobre la literatura castellana i del seu magisteri com a catedràtic— era la poesia trobadoresca i la poesia popular. Mai no li agraiem prou la claredat amb què va desmuntar les confusions «llemosinistes» sobre la nostra llengua i sobre l'etapa provençal de la poesia catalana. Però sobre la nostra història literària hauria pogut fer molt més del que va fer. A més, la seua especialització en la poesia provençal reforçava, entre nosaltres, la moda romàntica dels poetes trobadors. Una moda que, no sé per quina fatalitat històrica, reactivava el reflex català de la «gaya ciència», que ens desvià en el passat i tornava a desviar-nos, ara, de nosaltres mateixos. Durant la renaixença, en compte d'imposar-se la imatge-força d'una literatura catalana, històricament integral i nacional —com la d'Aguiló— es va festejar una imatge trobadoresca, excèntrica, que ens remetia a Provença, a un espai i una història mítica, o a una solidaritat —perillosa per confusional— amb els felibres del Llenguadoc. Encara, el 1871, l'editorial del primer número de *La Renaixença* lamentava que el moviment literari —que aquesta publicació anomenava per primera vegada, amb el rètol «renaixença»— de Catalunya i de les «províncies del migjorn de França no fera l'esforç de convergir en un mateix centre...»¹⁴

Aquesta actitud, que Giuseppe Grilli ha subratllat d'una manera molt marcada, no va quallar, afortunadament.¹⁵ La renaixença es polititzà i els modernistes es giraren d'esquena a la història proposant un altre punt de referència, europeu i progressista. Però també cal dir que, en aquesta nova etapa, el nou corrent es va tancar, de fet, des d'un punt de mira nacional, dins el Principat.

13 *Ibid.*

14 Citat per G. GRILLI, *Indagacions sobre la modernitat de la literatura catalana*, Barcelona, 1983, Edicions 62, p. 97.

15 *Ibid.*

En girar el segle, pel que fa a la nostra història literària, Rubió i Lluch, amb la seua escola, proposà, amb uns altres plantejaments, una nova imatge, ja més normalitzada. En la part *Literatura catalana* que Rubió destinà al *Sumario de la historia de la literatura española* (1901), i en un discurs del mateix any sobre els trets diferencials de l'antiga literatura catalana, fa una temptativa per sintetitzar i identificar la nostra literatura. Ara l'accent es va posar, sobretot, en la inclinació humanística de la tradició literària catalana. Ja en un article del 1889 —*El Renacimiento clásico en la literatura catalana*—, Rubió havia reivindicat la presència de les llavors renaixentistes en les nostres lletres abans que en les lletres castellanès. Si Milà i Fontanals havia individualitzat la poesia catalana trobadoresca, abans confosa amb la provençal, Rubió, ara, afirmarà la personalitat pròpia d'una literatura independent de la castellana, i que ja en els segles XIV i XV havia estat sensible als valors de l'humanisme italià. La figura de Bernat Metge serà invocada com el paradigma de la tradició literària catalana. Entre finals i principis de segle aparegueren tres edicions de *Lo Somni*. En poc temps, la nostra literatura, que girava cerimoniosament amb la seua cort de trobadors, es va veure girant, no menys cerimoniosament, amb la seua cort d'humanistes. Lola Badia¹⁶ ha assenyalat la importància d'aquesta visió «humanista» en la ideologia del noucentisme, i el relleu emblemàtic que va tenir en aquest moviment l'obra de Bernat Metge.

El fet és que durant les dues primeres dècades del XX, la història de la literatura entrava en la bona via —monogràfica, de moment— gràcies a Rubió i Lluch i la seua escola. També progressà l'edició de textos clàssics. Però tant una cosa com l'altra es van moure en una mena de circuit tancat, dels erudits i els bibliòfils. Potser no hi trobem ja l'esperit nacional, integralment i explícitament afirmat, que animava l'empresa d'Aguiló. Cap manual d'història literària fins al 1927, quan Nicolau d'Olwer refà i amplia un estudi seu publicat deu anys abans, a *La Revista*. La nova versió, amb el títol de *Resum de literatura catalana*, és una petita obra mestra, que proporciona per primera vegada una visió diacrònica i nacional de la nostra literatura des dels seus orígens fins a la renaixença. Nicolau d'Olwer articula

16 LOLA BADIA, *L'humanisme català: formació i crisi d'un concepte historiogràfic*, dins *Actes del Cinquè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, 1980, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 41-70.

els punts fonamentals d'un procés en què aquesta literatura s'individualitza des dels seus orígens: acompleteix un moviment d'integració —literària, social i geogràfica— en la seua fase d'expansió i d'afirmació; es desvalora i desintegra en els seus segles decadents, i comença un moviment d'integració —literària, social i geogràfica— a partir de la renaixença. Es tracta, doncs, d'un guió, encara vàlid i per desenvolupar, del que hauria de ser una història de la literatura dels Països Catalans. De més a més, Nicolau d'Olwer no la fixa en una imatge, en diríem antològica —trobadoresca o humanista—; veu la literatura catalana, en conjunt, com un fet nacional. I no sols per la importància d'uns gèneres literaris «nacionalíssims», com ara les grans cròniques, sinó per la relació estreta que hi ha entre la literatura i la nostra història: «Els dos processos —literari i nacional, diu— són d'una perfecta sincronia. La literatura catalana no és un pur fet estètic, sinó un de biològic, com la llengua que li serveix de vehicle».¹⁷ L'altre aspecte assenyalat per Nicolau d'Olwer —el medievalisme—, en serà una conseqüència.

En els anys trenta, Martí de Riquer i Rubió i Balaguer, entre altres més, fan una reconsideració de l'humanisme català, el tema dominant, com hem vist, de les tres dècades anteriors. Es tractava d'un plantejament que posava en qüestió l'humanisme en fer-lo responsable —segons Martí de Riquer— de la decadència de les nostres lletres. Es preludiava, així, una nova imatge de la literatura catalana, que gravitarà, cada vegada més, després de la Guerra Civil, en el període de la Decadència. En la *Literatura catalana* de Rubió i Balaguer, els segles decadents són estudiats amb una atenció i una extensió que contrasta amb la sumària i negativa concepció anterior. Ara es generalitza la idea que, durant la Decadència, la vitalitat del català literari era més important que no semblava. Per altra banda, els seus límits cronològics s'han modificat: el seu terme *a quo* s'ha traslladat més enrere —al 1500 o, fins i tot, més abans d'aquesta data— i també el terme final, donat que el XVIII ja presenta símptomes prerenaixentistes. A més de tot això, i deixant de costat la qüestió de la valoració d'aquest període, hi ha uns altres fets que convé recordar ara per explicar la gran atenció que hem posat en la Decadència.

17 L. NICOLAU D'OLWER, *Resum de literatura catalana*, Barcelona, 1927, Barcino, p. 60.

En primer lloc, jo destacaria que la reconsideració de la literatura d'aquests segles s'ha produït en un context històric —la dictadura franquista— que ha condicionat aquest interès. No oblidem que és en aquests quaranta anys quan s'ha posat en marxa una operació de gran abast contra la personalitat històrica i cultural catalana. La repressió política, junt als moviments d'emigració de castellanoparlants i la difusió de l'ensenyament i dels *mass media* en castellà, ha posat —i encara hi som— en perill la mateixa supervivència del català. Després de l'esforç que s'ha fet, des de la renaixença, per reconstruir literàriament una llengua resulta que, ara, és la llengua parlada la que ha perdut una gran part del seu espai natural. En aquest nivell, s'ha produït una altra «decadència», més perillosa, perquè afecta el fet vital de l'ús de la llengua. Hem assistit a un procés de substitució lingüística i hem vist com ha funcionat davant els nostres ulls. ¿No pot explicar, tot això, l'interès dels nostres historiadors per veure què havia passat durant la Decadència? ¿No ens proporciona un espill on mirar-nos? La imatge de la nostra cultura, l'hem trobada no ja en tal o tal període o escriptor gloriós, sinó en la literatura d'un període mediocre —en català, en castellà i en llatí— que forma part substancial de la nostra història, en tant que som una nació mig frustrada. L'afirmació de les grans figures com Ausiàs March, Ramon Llull i Bernat Metge és pura retòrica si ens limitem a posar, i lamentar, entre parèntesis el desastre que els va seguir. I en aquest sentit, ja no compta tant invocar, regionalment i patriòticament, una glòria pròpia. Tots els qui vivim en qualsevol dels Països Catalans ens trobem embarcats —malgrat les nostres diferències regionals— en un mateix destí nacional. La decadència —la del passat i la del possible futur— ens posa a tots en un mateix pla. És ara quan veiem més clar que ja no és possible el tancament dels catalans del Principat en el seu propi àmbit. En el nou punt de mira —la realitat de la decadència— ens reconeixem igualment complicats i compromesos.

Un altre fet, que cal assenyalar, ens remet a una circumstància que podríem anomenar «metodològica». A partir de Vicens Vives, els historiadors adoptaren la perspectiva de la «història total», en què tots els factors —polítics, econòmics, socials, culturals— són pertinents per arribar a una explicació coherent i integral de la història. Pel que fa a la història literària, això comporta abandonar la concepció del fet literari com un fet purament estètic. L'època de la Decadència, precisament per la poca importància de la creació literària, obliga a

estudiar-lo com un fet històric, total. Jordi Rubió, en interrogar-se sobre l'interès que pot tenir la investigació d'aquesta literatura afirmava que sí que en té,

perquè sota tota decadència segueix havent-hi un poble (...) La tasca de l'historiador de la cultura és rastrejar la mà invisible que actua, afaïçonant el present i també el futur. I ha de treballar en tots els terrenys on transcendeix aquella modalitat, a través de la llengua pròpia o de la manllevada. I llavors ja no serà la història d'una literatura, en una sola llengua, sinó la història literària d'un poble, en diverses llengües, la que respondria a les seves interrogacions.¹⁸

Interrogants que caldrà plantejar sobre fets que, aparentment trivials, no havien atret l'atenció dels historiadors. El doctor Rubió ens dirà, així, que «m'han interessat cada vegada més els humils indicis, o els símptomes de reaccions» en el cos social del seu poble, i que s'ha sentit mogut per «una ingènua curiositat d'explorar els estímuls de la vida cultural».¹⁹ És en aquesta línia que s'han situat també altres estudiosos que s'han ocupat amb un interès sostingut per la Decadència, com Joan Fuster, Antoni Comas, Joaquim Molas, etcètera.

Finalment hi ha, en aquest plantejament, tot convergint-hi, la importància que ha arribat a tenir entre nosaltres, en les darreres dècades, la sociolingüística, entesa, sobretot, a la manera de Lluís V. Aracil, com una eina per a estudiar la nostra història literària i lingüística des de la Decadència fins avui.

Aquesta sensibilitat dels nostres investigadors per la Decadència ha contribuït a construir una història, més completa i equilibrada, de la nostra vida literària. De més a més, ens pot ajudar a comprendre el nostre present i a estimular el nostre recobriment nacional. En aquest sentit, acabaré amb una altra declaració del doctor Rubió:

No hi ha decadències fatalment marcades per constel·lacions malèfiques. El que hi ha són afluxaments col·lectius que les provoquen.²⁰

Per això, afirmava que tenia fe: és la lliçó exemplar que ens ha donat aquell gran mestre de la història de la literatura catalana. Convenia recordar-la, ara.

18 Jordi RUBIÓ, *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, Barcelona, 1964, Edicions 62, p. 156.

19 *Ibid.*, p. 7.

20 *Ibid.*, p. 137.

La novel·la al País Valencià

Si algú pretengués de reviuire un moment de la societat valenciana actual amb la lectura d'una novel·la no en trobaria cap que li permetés de dur a terme satisfactòriament aquesta operació. Els escriptors valencians, aquest és el fet, no s'han ocupat, ni en català ni en castellà, de representar novel·lescament un aspecte o altre de la nostra vida social. Ben mirat, ni tan sols se'n podria dir que hagen escrit «novel·les» amb un mínim de solvència o de regularitat. En general, els nostres autors no han passat la condició d'*amateurs*, quan no de simples «espontanis». Els ha mancat vocació i, sobretot, un cert *savoir faire*. Allò que, en la majoria dels casos, els ha mogut a escriure una novel·la no ha estat una motivació profunda sinó qualsevol estímul circumstancial: el reclam d'un premi literari, o l'oportunitat —rara— de ser editat, o simplement la decisió de provar les seues forces en un tema que han considerat potable...

Poques novel·les —poc «novel·les», a més— i, sobretot, cegues a la realitat valenciana. El mal, però, és que això es pot dir no solament d'aquests últims trenta anys, sinó també —Blasco Ibáñez a part— de tota la nostra història literària des que, a principis del segle passat, la novel·la es va constituir en un gènere dominant.

Aquest és el fet, que no sóc jo el primer a assenyalar. Ja Joan Fuster, a *Serra d'Or*, va obrir un interrogant a propòsit del buit —«una carència singular», en diu— que ha deixat la manca de novel·les en les lletres valencianes. Tot seguit, Tomàs Ribera en proposava a *Gorg* una explicació: aquest *lapsus*, ve a dir, s'hauria de carregar al compte d'una societat que, com la nostra, no ha tingut una burgesia. Finalment, Ventura Melià ha parlat també d'aquesta qüestió en algun article, però amb una intenció més aviat reivindicativa: el buit, segons ell, no seria tan gran com es pretén. És cert que no disposem encara de cap estudi, particular o de conjunt, sobre la narrativa valenciana, però aquesta «carència» no posa en qüestió la que ara ens ocupa. En tot cas, les monografies que caldria escriure ajudarien a trobar una explicació d'aquest dèficit, però no pas a negar-lo.

D'explicació, ara per ara, no en tenim cap que siga consistent. Se'n poden presentar moltes, massa i tot, i aquest és el mal. Perquè el que ens cal és trobar-ne una que funcione com una solució específica i concreta. Adduir, per exemple, que no hem tingut una burgesia, no resulta decisiu. La novel·la russa no respon exactament a aquesta exi-

gència. Parlar de les moltes peripècies que ha patit la nostra història col·lectiva —una literatura interrompuda, la castellanització de les classes dominants, la dialectització de la llengua, etc.—, tampoc no ens treu de dubtes. Els escriptors del Principat, i els de les mateixes Illes, en els últims anys, han superat tots aquests obstacles. Sense comptar que en castellà tampoc no s'han escrit massa novel·les «valencianes». O afirmar que és una qüestió de psicologia col·lectiva: això seria tallar el nuc...

He d'admetre, d'entrada, que jo no tinc cap tesi a defensar. El propòsit d'aquest treball és, més aviat, seguir el fil de la història de la nostra narrativa des del segon terç del segle dinou per tractar de veure, en cada una de les seues etapes, els factors negatius que hi van entrar en joc. En tot cas, el que podria afirmar ara és que aquests factors han contribuït a fer difícil una presa de consciència de la pròpia realitat, bloquejant així la possibilitat de transcriure-la en un món imaginari.

L'oportunitat romàntica

Durant el primer terç del segle XIX es difonen per Europa els nous ideals propugnats pel romanticisme i el nacionalisme. És en aquest temps, també, quan la novel·la moderna —amb autors com Chateaubriand, Scott, Dickens, Gogol, Balzac, etc.— guanya posicions que la fan ocupar un lloc de privilegi en la literatura europea. El triomf de la burgesia és també el de la novel·la. La subversió de la tradicional jerarquia de les classes socials trobà la seua traducció literària en la que trastocà l'ordre dels gèneres literaris. La novel·la, que hi ocupava una posició marginal o aberrant, s'hi va situar com un gènere capdavanter.

En aquesta banda dels Pirineus, tanmateix, la novel·la acusà un retard considerable. L'aportació espanyola és mediocre i pobra. Montesinos arribà a dir que «de Cervantes se pasa directamente a Böhl de Faber». Apurant més la constatació d'aquest dèficit caldria esperar la dècada dels setanta, quan Pérez Galdós va publicar les seues primeres obres. Aleshores han escrit ja tota la seua obra, o part d'ella, Balzac i Stendhal, Dickens i Gogol, Hugo i Flaubert...

El problema que hem plantejat a propòsit de la novel·la valenciana afecta tota la Península. Ens trobem amb el fet que, a diferència del que va passar en els altres països europeus, no s'hi posen els fonaments de la novel·la moderna. Ja el 1837, Fernández de los Ríos acusava aquesta anomalia:

¿Por qué yace desatendida y desdeñada la novela en la Patria de Quedo y de Cervantes? ¿Será que la índole del genio español no se acomoda fácilmente a las condiciones de este género de escritos? ¿Nos faltan por ventura, ya en el estado presente de nuestra sociedad, ya en nuestra historia, ya finalmente en nuestras creencias, los elementos necesarios para la obra del novelista? ¿Por qué, pues, no se escriben novelas en España?

Aquest testimoni —i encara se'n podrien aportar d'altres— revela una situació desfasada en l'estat de les lletres castellanès. En realitat, al marge d'aquestes lamentacions, la novel·la no va merèixer en l'etapa romàntica cap atenció especial. Les polèmiques literàries de l'època se centraven preferentment entorn a la poesia i al teatre. En quedar-ne al marge la novel·la, es perpetuava l'esquema de la preceptiva tradicional. Es continuava considerant aquest gènere com a inferior. Hi contribuïa el tipus d'obres que circulaven habitualment, en general moltes traduccions d'autors extravagants i una aportació indígena que les tenia com a model. Però això no acaba d'explicar el menyspreu general dels crítics, atès que podien conèixer, traduïdes o no, obres de més categoria. Crec que hi havia en aquesta actitud un vell reflex, un prejudici que els impedia mirar la novel·la amb més interès. D'acord amb la seua formació escolar habitual, en la qual dominava la retòrica clàssica, només es van interessar en les innovacions romàntiques que posaven en qüestió les idees sobre els gèneres tradicionals. La novel·la, considerada d'entrada com un subproducte de la literatura, quedà condemnada com un entreteniment propi de gent inculta o de senyoretes neuròtiques. Aquesta és, almenys, la situació que reflecteixen els testimonis de l'època i que, a finals del segle, encara no s'havia superat. Blasco Ibáñez, per exemple, es queixa del desprestigi que afectava la novel·la: «Aquí leer novelas es indicio de cabezas ligeras, de escasa formalidad». I afegeix aquesta important precisió: «No ya en la clase humilde (...) sino entre los que intervienen en la vida pública y tienen sus pretensiones». D'aquesta actitud, denunciada per Blasco, van ser responsables els autors i els crítics que no saberen fer-se càrrec, en general, de la revolució literària del seu temps, i només hi van veure —tant en el que n'acceptaren com en el que en rebutjaren— els aspectes més superficials i falsos. El romanticisme espanyol fou un *quid pro quo* i acabà aviat, segons Allison Peers, en un eclecticisme que esquivava les més fecundes exigències —i conseqüències— del romanticisme europeu. La novel·la —i moltes més coses— no arribà a madurar.